

ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در خاورمیانه (با تأکید بر کشورهای برتر منطقه)

محمدحسین افشردی^{۱*}، سیدمصطفی مدنی^۲

۱- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران

۲- استادیار دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران

پذیرش: ۸۷/۵/۷

دریافت: ۸۶/۷/۱۰

چکیده

مطالعه و تبیین ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در مناطق مختلف جغرافیایی کره زمین، کمک مؤثری به آگاهی و شناخت کشورهای و قدرتهای منطقه‌ای - در بررسی سیاستهای فرامرزی آنها - می‌کند. رده‌بندی این گونه کشورهای براساس قدرت ملی، شناخت آنها را تسهیل می‌کند. با تعیین منزلت ژئوپلیتیک یک کشور می‌توان موقعیت آن کشور را برپایه وزن ژئوپلیتیک آن نسبت به سایر کشورها در سطح منطقه‌ای یا جهانی مشخص کرد. برای دستیابی به منزلت ژئوپلیتیک هر کشور، سنجش قدرت ملی آن کشور امری ضروری بوده و این مهم مستلزم ارزیابی و محاسبه مؤلفه‌ها و عوامل مختلف مادی و غیرمادی قدرت می‌باشد. در واقع برآیند ثقل نیروها و عوامل مثبت و منفی تولیدکننده قدرت ملی یا به عبارت بهتر جمع جبری عوامل تولید قدرت، وزن ژئوپلیتیک کشورها را تعیین می‌کند. قدرت ملی براساس مؤلفه‌های ساختاری وزن ژئوپلیتیک تولید شده و در نهایت منزلت ژئوپلیتیک کشور را شکل می‌دهد.

با توجه به قرار گرفتن جمهوری اسلامی ایران (ج.ا.ا.) در جرگه کشورهای خاورمیانه، مطالعه و شناخت کشورهای این منطقه در ابعاد مختلف مؤلفه‌های قدرت و مقایسه آنها با همدیگر، جایگاه ایران را در این منطقه استراتژیک مشخص خواهد کرد. با تعیین قدرتهای برتر یا فروتر و مشخص شدن منزلت ایران در این ساختار نظام قدرت، کنشها و تعاملات منطقه‌ای با شفافیت بیشتری انجام خواهد

شد و این موضوع تصمیم‌سازان و سیاستمداران کشور را در راه تحقق اهداف ملی و صیانت از منافع ملی یاری خواهد رساند.

کلیدواژه‌ها: قدرت ملی، قدرت منطقه‌ای، خاورمیانه، منطقه استراتژیک، منزلت ژئوپلیتیکی.

۱- مقدمه

منطقه خاورمیانه در میان مناطق استراتژیک جهان با دارا بودن ۱۵ کشور با ویژگی‌های متفاوت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و طبیعی، نمونه بارز و پیچیده‌ای را از رقابتها، کنشها و واکنشها و جستجوی ایفای نقش ملی و منطقه‌ای به‌وسیله این کشورها ارائه می‌دهد. از دیدگاه قدرت برتر جهانی این منطقه، کمان بیثباتی استراتژیک^۱ نام گرفته و روند کلیدی در آن، اغتشاش و بیثباتی استراتژیک^۲ می‌باشد. استراتژی دفاعی نوین ایالات متحده نیز بر متمرکز کردن تلاشها روی توانمندیهای مأموریت‌های جدید در کمر بند بیثباتی تأکید ویژه دارد [۸، ص ۲۰].

درک اهمیت خاورمیانه از سوی قدرت‌ها و سایر کشورهای جهان و به‌تبع آن علاقه‌مندی آنها به برقراری روابط و بهره‌مندی هرچه بیشتر از مزایا و پتانسیل‌های مختلف منطقه، باعث تلاش کشورهای خاورمیانه برای کسب هرچه بیشتر قدرت در سطوح مختلف شده است. این امر خود بر پیچیدگی و وخامت این رقابتها می‌افزاید. افزایش قدرت و منزلت ژئوپلیتیکی کشورها، برای آنها اقتدار، تأثیرگذاری، منافع بیشتر و گسترش حوزه نفوذ را در ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی در مقیاسهای منطقه‌ای، قاره‌ای و جهانی به همراه خواهد داشت. از سوی دیگر سایر کشورها که در پی تنظیم و بسط روابط با کشورهای خاورمیانه بوده و بخش عمده‌ای از منافع ملی خود را در این منطقه می‌جویند- و حتی قائل به وجود منافع حیاتی در این منطقه‌اند- با مشکل اولویت‌بندی و درجه‌بندی این کشورها در سیاست خارجی خود مواجه هستند. از آنجا که عنصر قدرت بر کیفیت شکلدهی به تعاملات دولتها در جهان کنونی تأثیر زیادی داشته و به‌ویژه در منطقه خاورمیانه نقش عمده‌ای در

1. Arc of strategic instability

2. Strategic chaos

روابط کشورهای منطقه با یکدیگر و با جهان خارج ایفا می‌کند؛ این مقاله به دنبال شناخت ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در خاورمیانه است تا ضمن توسعه ادبیات استراتژیک کشور، با مشخص کردن قدرت یا قدرتهای برتر منطقه، چگونگی رفتار دولتهای پیرامونی را آشکار ساخته و مسؤولان کشور را در پاسخگویی بجا و شایسته به کشورهای منطقه، مناسب با منزلت ژئوپلیتیکی آنها، یاری کند.

موضوع سنجش قدرت ملی کشورها از مباحث مهم جغرافیای سیاسی است که به دلیل عدم قطعیت و سنجش متغیرهای کیفی مانند هدف استراتژیک، روحیه ملی و ... به صورت یک مشکل پدیدار می‌گردد. تا جایی که یکی از صاحب نظران معتقد است: «اندازه‌گیری قدرت ملی کشورها به صورت یک معضل در جغرافیای سیاسی باقی مانده است» [۲، ص ۳۳]. در مجموع تعیین قدرت ملی کشورها کار چندان ساده‌ای نیست. عوامل مادی و معنوی با اشکال بالفعل و بالقوه فراوانی بر شکلگیری قدرت ملی یک کشور مؤثر بوده و در بسیاری از موارد امکان کمی کردن و مقایسه آنها با هم وجود ندارد. طبیعت مؤلفه‌های تشکیل دهنده قدرت ملی این گونه است که برخی کیفی بوده، برخی پویا هستند و برخی داده‌ها هم قابلیت سنجش را ندارند و این خصوصیات ارزشیابی دقیق قدرت ملی را مشکل می‌کند [۳، ص ۲۳۷].

قدرت ملی از مؤلفه‌هایی تشکیل شده است که ارزش یکسانی ندارند. در این زمینه نظر صاحب نظران متفاوت است؛ به طوری که برخی وسعت زیاد، موقعیت جغرافیایی مناسب و عوامل جغرافیایی را حائز اهمیت بیشتر دانسته، بعضی تعداد جمعیت و عوامل دموگرافیکی، عده‌ای عوامل علمی و فناورانه مانند تعداد اختراعات، تعداد و نوع مقالات و تحقیقات بنیادی، توسعه‌ای و کاربردی و ...، دسته‌ای عوامل نظامی مانند تعداد نیروهای نظامی، نوع استراتژی و سیاستهای دفاعی، تعداد ادوات، دکترین و بالآخره گروهی، عوامل و نقشهای سیاسی و بین‌المللی را مدنظر قرار داده‌اند. روشها و تکنیکهای سنجش قدرت ملی کشورها بسیار متنوع است که روش تک‌متغیره، روش چندمتغیره محدود و ... از جمله این تکنیکها به شمار می‌آید [۴، ص ۳۰۳].

چنین به نظر می‌رسد که برابری عوامل، نتیجه بهتر و واقعیت‌تری به دست می‌دهد تا تأکید بر یک دسته از عوامل و یا تعدادی از آنها. به طور کلی می‌توان گفت که ارزیابی وزن ژئوپلیتیکی و قدرت ملی کشورها و طبقه‌بندی آنها برای تعیین و شناخت قدرت منطقه‌ای با

استفاده از سنجش عوامل و عناصر قدرت ملی از نوآوری برخوردار است که طراحی الگوی سنجش ترکیبی (مدل فوکس - جدول عوامل هفتگانه) از جنبه‌های بدیع این تحقیق محسوب می‌شود. علاوه بر این، انجام و آزمایش چنین مدلی برای کشورهای منطقه خاورمیانه و تعیین قدرت منطقه‌ای در این حوزه ژئواستراتژیک به‌نوبه خود دارای جنبه نوآوری است.

۲- پیشینه تحقیق

با توجه به اهمیت عنصر قدرت و نقش قدرت ملی کشورها در منزلت ژئوپلیتیکی آنها - که به‌نوبه خود بر نحوه رفتار و تعاملات دولتها و کشورها در سطح جهانی تأثیرگذار است - محققان متعددی در زمینه تعیین قدرت ملی جوامع دست به تحقیق و پژوهش زده و هر کدام به شیوه‌ای خاص، موضوع را بررسی کرده‌اند که از آن میان، می‌توان به چند نمونه که بیشترین شباهت را با موضوع حاضر دارند، اشاره کرد.

مرادیان در پژوهشی با عنوان «تهدید بالقوه ترکیه علیه ج.ا.ا. به اندازه‌گیری قدرت ملی ترکیه و همسایگان آن پرداخته است. در پژوهش مذکور از مدل فوکس استفاده شده است و براساس آن از میان هفت کشور همسایه ترکیه و خود آن کشور، ترکیه و سپس ایران به‌عنوان قدرتهای منطقه‌ای معرفی شده‌اند. در این پژوهش کلیه آمار و ارقام محاسبه قدرت ملی مربوط به سال ۱۳۸۳ می‌باشد [۵]. پژوهش دیگر به‌وسیله اعظمی با عنوان «ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در آفریقا» انجام شده است. اعظمی در این تحقیق با شیوه‌ای ابداعی عوامل هفتگانه قدرت ملی هر یک از ۵۴ کشور آفریقایی را امتیازدهی کرده و از روش محاسبه «سهم درصد» متغیرها برای کل کشورهای قاره استفاده کرده است. وی درنهایت با جمع‌بندی مجموع امتیازات، کشور آفریقای جنوبی را با بیشترین امتیاز به‌عنوان قدرت برتر قاره آفریقا معرفی و سایر کشورهای قاره را در جدولی سلسله‌مراتبی فهرست کرده است [۶]. زرقانی «طراحی مدل سنجش قدرت ملی کشورها» را انجام داده و ضمن تشریح نحوه طراحی مدل در قالب ۱۳ مرحله، با استفاده از مدل مزبور به سنجش قدرت ۱۴۰ کشور جهان پرداخته است [۷، ص ۷۱].

۳- تعریف مفاهیم و اصطلاحات

۳-۱- قدرت ملی^۱

امروزه در صحنه روابط بین‌الملل و در زندگی سیاسی کشورها، واژه قدرت کاربرد وسیعی پیدا کرده است. قدرت ملی یک کشور عبارت است از مجموع تواناییهای آن کشور در تحمیل اراده خود بر سایر کشورها برای نیل به منافع ملی خود [۸، ج ۱، ص ۱۰۳]. کالینز، استراتژیست آمریکایی، قدرت ملی را مجموعه‌ای از تواناییهای بالقوه و بالفعل یک کشور تعریف می‌کند که از تواناییهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، تکنولوژیک و نظامی آن کشور ناشی می‌شود [۹، ص ۲۴]. سایر صاحب‌نظران از قدرت ملی تعاریفی ارائه کرده‌اند که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- ۱- به برآیند تواناییها و قابلیت‌های یک جامعه، قدرت ملی گویند [۶، ص ۱۱۰].
  - ۲- قدرت ملی یک کشور، توانایی، استعداد و ظرفیت آن کشور است که برای اعمال اراده ملی و تحصیل منافع ملی و حفاظت از آن به کارگرفته می‌شود [۳، ص ۲۳۷].
  - ۳- قدرت ملی مجموعه‌ای از توانمندیهای مادی و معنوی بوده که در قلمرو یک واحد جغرافیایی و سیاسی به نام کشور یا دولت وجود دارد [۱۰، ص ۱۷۰].
  - ۴- قدرت ملی عبارت است از مجموعه تواناییها و قابلیت‌های یک کشور برای نفوذ در رفتار سایر کشورها در جهت نیل به منافع ملی آن کشور [۱۱، ص ۴۶].
  - ۵- مطمئنترین و سریعترین راه وصول به امنیت ملی، قدرت ملی است و قدرت ملی نیز بدون توسعه نمی‌تواند در مقابل تجاوزات دیگران مقاومت کند [۱۲، ص ۱۶۹].
- برای قدرت ملی کشورها از جنبه قلمرو و حدود تأثیرگذاری سطوحی به شرح زیر قائل شده‌اند:

- ۱- قدرت ملی جهانی، قدرتی است که می‌تواند در فرایندهای جهانی نقش مؤثری ایفا کند.
- ۲- قدرت بالقوه جهانی که در حال رشد و رسیدن به سطح قدرت جهانی است مثل چین.
- ۳- قدرت ملی متوسط، دارای قلمرو، نفوذ و اثرگذاری قاره‌ای یا منطقه‌ای است مانند آفریقای جنوبی.

---

1. National power

۴- قدرت محلی یا کوچک، در سطح محلی و همسایگی دارای منطقه و قلمرو نفوذ است.
۵- قدرت درون کشوری، که فقط در چهارچوب مرزهای سیاسی خود دارای اقتدار است.
بیشتر کشورهای کوچک جهان از این قدرت برخوردارند [۱۳، ص ۲۴۸].
عناصر قدرت به دو دسته اساسی «مادی» و «غیرمادی» تقسیم می‌شوند. عوامل مادی عبارتند از موقعیت جغرافیایی، منابع طبیعی، پیشرفت فنی، صنعتی و اقتصادی، جمعیت و آمادگی نظامی. برای عوامل غیرمادی قدرت مؤلفه‌هایی به شرح زیر ذکر کرده‌اند: خصلت‌های ملی، روحیه ملی، کیفیت و کارایی دولت، حیثیت و اعتبار بین‌المللی، مرام عقیدتی یا انگارگان، شیوه رهبری و دیپلماسی [۱۴، ص ۳۵۴]. محمدرضا حافظ‌نیا عوامل و عناصر مولد قدرت ملی را بدین گونه برمی‌شمارد: عوامل اقتصادی، عوامل سرزمینی، عوامل حکومتی، عوامل علمی و فناوریانه، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، عوامل نظامی و عوامل فراقشوری [۱۳، ص ۲۴۸].

اسپایکمن محقق آمریکایی عناصر دخیل در مبانی قدرت کشورها را به شرح زیر ارائه می‌دهد:

۱- مساحت سرزمین ۲- ماهیت مرزها ۳- کثرت جمعیت ۴- منابع طبیعی ۵- پیشرفت اقتصادی و تکنولوژیک ۶- قدرت مالی ۷- تجانس نژادی ۸- میزان همگونی و همسانی جمعیت ۹- ثبات سیاسی ۱۰- روحیه ملی [۱۵، ص ۱۶۰].
با توجه به پیچیدگی موضوع اندازه‌گیری قدرت ملی، در مقاله حاضر، برای سنجش و اندازه‌گیری قدرت ملی کشورها، در بخش‌هایی متغیرهایی ملاک عمل قرار گرفته‌اند که قابل کمی شدن بوده و کاربرد مقایسه‌ای دارند.

۳-۲- قدرت منطقه‌ای^۱

با اقبال کشورهای مختلف جهان برای شکل دادن به نظام‌های منطقه‌ای، مفاهیم، دیدگاه‌ها و الگوهایی درباره نحوه شکلگیری قدرت در این نظامها مطرح شده است. اگرچه کیفیت رفتار و نحوه تعاملات آنها با یکدیگر از اهمیت قابل توجه‌ای برخوردار است، اما تعیین و سنجش قدرت‌های منطقه‌ای درجه ۱، درجه ۲ و ... خود کمک شایانی به بررسی دیدگاه‌ها و الگوهای

1. area power

فوق می‌کند. روش تعیین و سطحبندی قدرت‌های منطقه، مستلزم شناخت کشورهای کانونی و پیرامونی است. برای شناخت سطوح قدرت کشورها در یک رابطه سلسله‌مراتبی، سنجش وزن ژئوپلیتیکی و قدرت ملی آنها ضروری است. دولتی که بیشترین وزن را داشته باشد، قدرت تراز اول منطقه به شمار می‌آید و در جایگاه رهبری و کنترل منطقه‌ای قرار گرفته و در امور منطقه اعمال نفوذ می‌کند. پس از آن، سطوح پایینتر قدرت، جانب احتیاط را رعایت کرده و با توجه به این واقعیت روابط خود را با آن تنظیم می‌کنند [۱۶، ص ۸۱]. اگرچه درخصوص موضوع این تحقیق، نظریه‌ها و تئوریهای مستقل و مستقیمی ارائه نگردیده است، ولی به‌لحاظ ساختاری و پایه‌ای، چهارچوبهای نظری و تئوریک متعدد و مستدلی در مورد سلسله مراتب قدرت وجود دارد.

کوهن، کشورهای جهان را از نظر سطوح قدرت در پنج گروه از قدرت درجه اول تا درجه پنجم دسته‌بندی می‌کند. به نظر این محقق غربی، قدرتهای درجه اول، توانایی اعمال نفوذ در سطح جهانی را داشته و عبارتند از ایالات متحده، اروپا، روسیه، چین و ژاپن. قدرتهای درجه سوم، کشورهایی هستند که در حوزه‌های کوچکتری در منطقه ژئوپلیتیکی با هم رقابت دارند. این رقابتهای در زمینه‌های ایدئولوژیکی و سیاسی یا در اختیار گرفتن منابع منطقه است اما این کشورها به‌علت قلت تواناییهای اقتصادی، جمعیتی یا نظامی، قادر به رقابت با قدرتهای سطوح بالاتر نیستند. قدرتهای درجه چهارم، تنها در جهت تأثیرگذاری بر همسایگان خود تلاش می‌کنند. قدرتهای درجه پنجم، کشورهایی هستند که حوزه نفوذشان صرفاً در محدوده جغرافیایی و محیط ملی خودشان است. کوهن قدرتهای منطقه‌ای را در شمار قدرتهای درجه دوم قلمداد می‌نماید و آنها را قدرتهایی می‌داند که در سطح یکا منطقه جغرافیایی عمل کرده و دارای ابعاد زیر هستند:

- تلاش می‌کنند تا خود را به عنوان هسته و مرکز منطقه مطرح کنند.
- از جهت اقتصادی و ارتباطی تلاش می‌کنند تا به گره موصلاتی و مرکز منطقه تبدیل شوند.
- نفوذ نظامی را در منطقه دنبال می‌کنند.
- تلاش می‌کنند تا جلوی قدرتهای جهانی در آن منطقه را بگیرند.
- خواستههای برتری‌جویانه در کل منطقه دارند، هرچند توفیق زیادی را به همراه نداشته باشد [۱۷، صص ۲۶-۲۷].

تعیین قدرت برتر در یک منطقه از جهان کار چندان ساده‌ای نیست و این امر علاوه بر احتساب و مقایسه برآیند عناصر دخیل در قدرت ملی، و منزلت ژئوپلیتیکی کشورها در سطح جهانی، به اهمیت و اعتبار آن منطقه در سیاستهای جهانی هم بستگی دارد.

۳-۳- خاورمیانه^۱

خاورمیانه منطقه‌ای است که سرزمینهای میان دریای مدیترانه و خلیج فارس را شامل می‌شود. بسیاری از تعاریف خاورمیانه- چه در کتابهای مرجع و چه در اصطلاح عامیانه- آن را ناحیه‌ای در جنوب غربی آسیا و در برگیرنده کشورهای بین ایران و مصر معرفی می‌کنند [۱۸]. واژه خاورمیانه یک اصطلاح استعماری اروپامحور بوده و از همین رو مورد انتقاد برخی صاحب‌نظران واقع شده است.

این منطقه تنها از دید کشورهای اروپای غربی- که زمانی از استعمارگران بزرگ بوده‌اند- در مشرق قرار دارد، در حالی که همین منطقه برای یک هندی، منطقه‌ای غربی بوده و برای یک روسی در جنوب واقع شده است. واژه‌هایی همچون خاور نزدیک و خاور دور یا آسیای میانه نیز دارای منشأ استعماریند، بنابراین کاربرد واژه منطقه جنوب غرب آسیا به جای خاورمیانه دارای واقعیت جغرافیایی است. امروزه محتوای سیاسی خاورمیانه از محتوای جغرافیایی آن پیشی گرفته است. برای خاورمیانه خصوصیات ذکر کرده‌اند که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱. خاورمیانه یک منطقه جغرافیایی و اعتقادی یکپارچه است.
۲. در سیاستهای جهانی و به مثابه یک کل مجموعه امنیتی است.
۳. این منطقه اساساً محل ظهور ادیان و تمدنهای بزرگ بشری، مانند اسلام، مسیحیت، یهودیت، ایران، مصر و... است، بنابراین رسوبات آن تمدنها و ادیان در این منطقه همچنان پابرجاست.
۴. خاورمیانه محل تجمع قومیت‌های مختلفی مانند عرب، فارس، ترکمن، کرد، ترک، آشوری و... است که این موزاییک‌بندی قومی خطوط تنش تولید می‌کند [۱۹، ص ۲۰].

1. (الشرق الاوسط) the middle east

در سالهای اخیر بحث خاورمیانه بزرگ از سوی قدرت برتر جهانی مطرح شده است که مرزهایی فراتر از خاورمیانه فعلی داشته و در آن اسرائیل و ترکیه نقش فعالی بازی می‌کنند. «خاورمیانه بزرگ» شامل ۲۵ کشور با جمعیت ۵۳۴ میلیون نفر و مساحتی قریب به ۱۶ میلیون کیلومتر مربع می‌باشد [۲۰، ص ۱۴]. به هر حال منظور نگارنده در این مقاله از واژه خاورمیانه پانزده کشور بوده که عبارتند از: اردن، امارات متحده عربی، ایران، بحرین، ترکیه، سوریه، عراق، عربستان، عمان، قطر، کویت، لبنان، مصر، یمن و فلسطین اشغالی.

۴- روش تحقیق

با توجه به ماهیت تحقیق، روش انجام آن، توصیفی-تحلیلی بوده و برای شناخت قدرت منطقه‌ای خاورمیانه، در دو مرحله به شرح زیر عمل شده است. در مرحله اول با استفاده از مدل فوکس (جزر جمعیت × مکعب (تولید ناخالص داخلی^۱)) قدرت ملی پانزده کشور واقع در خاورمیانه محاسبه و در جدولی از بالاترین تا پایینترین حد نمایش داده شده است. چون هدف اصلی این پژوهش، تعیین جایگاه قدرتی ج.ا.ا در بین کشورهای منطقه بوده، در مرحله دوم- برای رعایت اختصار- اطلاعات و آمار عوامل و متغیرهای مختلف به طور جداگانه فقط برای چهار کشور دارای قدرت ملی بالاتر، جمع‌آوری و در جداول ماتریسی درج و امتیازات آنها محاسبه و از مجموع امتیازات، وزن ژئوپلیتیکی و قدرت ملی آنها استخراج و در پی آن قدرت منطقه‌ای مشخص شده است که می‌توان پراکنش آنها را با توجه به قلمرو کاربردی، از نظر قلمرو و حدود تأثیرگذاری تبیین کرد.

شیوه جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، کتابخانه‌ای بوده است یعنی با مراجعه به منابعی همچون کتب، مجلات، اینترنت، آمار و اطلاعات ارائه شده به وسیله سفارتخانه‌ها، کتابهای سال کشورها و ... اطلاعات لازم به دست آمده است. جامعه آماری این تحقیق شامل ۱۵ کشور واقع بین ایران و مصر می‌شود. عوامل و متغیرهای مطالعه شده برای سنجش قدرت ملی تمامی کشورهای خاورمیانه در مرحله اول عبارتند از: جمعیت این کشورها و میزان تولید ناخالص داخلی آنها که با قرار گرفتن در مدل فوکس، کشورهای دارای قدرت

1. gross domestic product (GDP)

ملی برتر تعیین شده‌اند. در ادامه (مرحله دوم) برای سنجش قدرت ملی چهار کشور برتر و تعیین قدرت منطقه‌ای خاورمیانه با انجام اصلاحات و تغییراتی از مدل اعظمی، در مقاله ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در آفریقا، به شرح جدول ۱ استفاده شده است [۶].

جدول ۱ عوامل هفتگانه سنجش قدرت ملی کشورها

ردیف	عوامل	متغیرها
۱	اقتصادی	تولید ناخالص داخلی، بدهی خارجی، طول خطوط ریلی، طول راه آسفالت، موازنه تجاری، درآمد خالص سرانه
۲	نظامی	تعداد نیروهای مسلح، بودجه دفاعی سالیانه، سهم بودجه از GDP، سرانه بودجه دفاعی، تعداد هواپیماهای جنگی، تعداد بالگردها، تعداد شناورهای رزمی، نسبت تعداد نیروهای مسلح به جمعیت، سلاح استراتژیک و تجربه جنگی
۳	فرهنگی	جهانگردی، تعداد روزنامه، سرانه روزنامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر، کاربران اینترنت، سرانه تلویزیون، سرانه رادیو، سرانه تلفن ثابت و سرانه تلفن سیار
۴	سرزمینی	مساحت، تراکم جمعیت نسبت به اراضی قابل کشت، تراکم نسبی جمعیت، میزان بارندگی سالانه، پوشش گیاهی، شکل سرزمین، طول سواحل آبی، مجاورت با تنگه‌های استراتژیک، تعداد همسایگان، موقعیت ترانزیت و ویژگی محیطی
۵	حکومتی- سیاسی	جمعیت پایتخت نسبت به جمعیت کل کشور، تعداد پناهندگان از کشورهای دیگر، تعداد کودتاها و تعداد انتخابات
۶	اجتماعی	تعداد جمعیت، امید به زندگی، مرگ و میر هنگام تولد در هزار، نرخ سواد افراد ۱۵ سال به بالا، نرخ ابتلا به ایدز، درصد افراد زیر خط فقر، نسبت دینی و نسبت قومی و نژادی
۷	علمی و فناوریانه	تعداد دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی، تعداد اساتید، تعداد دانشجویان، نسبت دانش‌آموز به کل جمعیت و تعداد مجله‌های علمی

با توجه به تنوع و تعدد عوامل و متغیرهای سنجش قدرت ملی کشورها و یکسان نبودن روشهای سنجش آنها (در مرحله دوم) بنا به مورد و ضرورت از روش محاسبه مقادیر مطلق، مقادیر نسبی، روش ترکیبی و ابداعی (قراردادی) استفاده شده است. برای محاسبه و یکسان‌سازی مقادیر نسبی، نگارنده از روش محاسبه «سهم درصد» متغیرها برای ۴ کشور ایران، مصر، عربستان و ترکیه استفاده کرده است، یعنی مجموع

متغیرهای نسبی چهار کشور محاسبه و درصدی را که هریک از کشورها به خود اختصاص داده‌اند، میزان امتیاز کشور را نشان می‌دهد. محاسبه و سنجش قدرت ملی کشورها براساس یک شیوه ترکیبی دوگانه (مدل فوکس، سهم درصد) منحصر به تحقیق حاضر و شیوه‌ای ابداعی است که از نوآوریهای تحقیق به شمار می‌رود. در این قسمت مثالهایی برای محاسبه مقادیر در مرحله دوم آورده می‌شود:

(۱) مثال برای مقادیر مطلق

امتیاز تعداد جمعیت:

مجموع جمعیت ۴ کشور = $249000/000$ نفر   جمعیت کشور ایران = $70/000/000$ نفر

درصد جمعیت ایران از کل ۴ کشور $28/11 = 249/000/000 \div (70/000/000 \times 100)$

امتیاز متغیر تعداد جمعیت ایران (۲۸/۱۱)

امتیاز متغیر مساحت:

مساحت کل ۴ کشور = $5079/915 \text{ km}^2$ مساحت کشور ایران = $1/648/195 \text{ km}^2$

درصد مساحت ایران از کل ۴ کشور $29/54 = 5079/915 \div (1/648/195 \times 100)$

امتیاز متغیر مساحت ایران (۲۹/۵۴)

(۲) مثال برای مقادیر نسبی

امتیاز متغیر سرانه تلفن ثابت:

مجموع سرانه تلفن ثابت ۴ کشور = ۸۷۸   سرانه تلفن ثابت ایران = ۳۱۴

درصد سرانه تلفن ثابت ایران از کل ۴ کشور $35/78 = 878 \div (314 \times 100)$

امتیاز متغیر سرانه تلفن ثابت ایران (۳۵/۷۸)

امتیاز نرخ ابتلا به ایدز (امتیاز منفی):

درصد مبتلایان هر یک از چهار کشور، نسبت به مجموع مبتلایان ۴ کشور مشخص و به‌طور معکوس محاسبه شده است.

کشورهای بدون ابتلا، بدون امتیاز - از صفر تا ۰/۵ درصد، ۰/۵- امتیاز، تا ۱ درصد،
۱- امتیاز. ۱ تا ۱/۵ درصد، ۱/۵- امتیاز و ... از ۱۰ تا ۱۰/۵ درصد، ۱۰/۵- امتیاز.

۳) مثال برای امتیازات قراردادی

برای هر انتخابات برگزار شده در یک کشور، ۱ امتیاز مثبت به آن تعلق گرفته است.
برای هر یک میلیارد دلار بدهی، ۱ امتیاز منفی به کشور تعلق گرفته است.
امتیاز موقعیت نسبی:

۱۰ امتیاز برای کشورهایی که دارای سواحل طولانی، همسایگان متعدد، مجاورت با تنگه‌های
بین‌المللی، موقعیت ترانزیت و ویژگی محیطی باشند (در ازای هر عامل ۲ امتیاز).
۸ امتیاز برای کشورهایی که دارای سواحل طولانی، مجاورت با تنگه‌های بین‌المللی،
همسایگان متعدد و موقعیت ترانزیتی باشند (در ازای هر عامل ۲ امتیاز).

در سنجش قدرت ملی ۴ کشور ایران، ترکیه، عربستان و مصر به ماهیت متغیرها توجه
شده است. یعنی برای آنهایی که نقش مثبت در قدرت ملی دارند - مانند مجاورت با تنگه‌های
بین‌المللی - امتیاز مثبت لحاظ گردیده و برای آنهایی که نقش منفی ایفا می‌کنند - مانند
بدهیهای خارجی - امتیاز به صورت معکوس (منفی) محاسبه شده است.

۵- تحلیل یافته‌های تحقیق

۱-۵- مرحله اول

در این مرحله پانزده کشور منطقه خاورمیانه، با استفاده از مدل فوکس سنجش و ارزیابی
شده‌اند. در این مدل برای محاسبه قدرت ملی کشورها توجه اصلی به دو متغیر جمعیت و
تولید ناخالص داخلی معطوف است. بر این اساس جذر جمعیت هر کشور در مکعب تولید
ناخالص داخلی ضرب و عدد حاصل به‌عنوان مجموع امتیاز آن کشور جهت محاسبه قدرت
ملی محسوب می‌گردد.

جذر جمعیت $\times$ مکعب تولید ناخالص داخلی = قدرت ملی

$$NP = (GDP)^3 \times \sqrt{P}$$

یافته‌های مرحله اول چنین نشان می‌دهد که کشورهای ایران، ترکیه، عربستان و مصر به ترتیب در جایگاه اول تا چهارم قدرت قرار دارند و پس از آنها کشورهای فلسطین اشغالی، امارات، عراق، کویت، سوریه، یمن، عمان، قطر، لبنان، اردن و بحرین به ترتیب در رتبه‌های پنجم تا پانزدهم می‌باشند.

۲-۵- مرحله دوم

در این مرحله برای ارزیابی دقیقتر و تعیین قدرت منطقه‌ای، چهار کشور برتر، براساس عوامل هفتگانه - با ۴۸ متغیر - سنجش شده‌اند. که تحلیل یافته‌های تحقیق به شرح زیر می‌باشد:

۱-۲-۵- عامل اقتصادی

در بررسی و مقایسه متغیرهای اقتصادی مؤثر بر تعیین قدرت ملی کشورها، به ۶ متغیر زیر توجه شده است:

- درآمد خالص سرانه (به صورت سهم درصد نوشته شده است، یعنی درصد مقادیر هر یک از کشورها نسبت به مجموع درآمد خالص سرانه چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده امتیاز محسوب شده است).
  - موازنه تجاری (هر یک میلیارد دلار مثبت ۱ امتیاز مثبت و هر یک میلیارد دلار منفی ۱ امتیاز منفی محاسبه شده است).
  - بدهیهای خارجی (هر یک میلیارد دلار ۱ امتیاز منفی محاسبه شده است).
  - تولید ناخالص داخلی (به ازای هر یک میلیارد دلار ۱ امتیاز).
  - طول خطوط آهن (به ازای هر ۱۰۰۰ کیلومتر ۱ امتیاز).
  - طول راههای آسفالتی (به ازای هر ۱۰۰۰۰ کیلومتر ۱ امتیاز).
- همان گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود محاسبه امتیازات کشورها با یکدیگر متفاوت بوده است که علت آن تنوع عوامل و یکسان نبودن معیارهای سنجش می‌باشد.

جدول ۲ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه براساس عامل اقتصادی

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
درآمد خالص سرانه، موازنه تجاری، بدهی خارجی، تولید ناخالص داخلی (GDP)، طول خطوط راه آهن و طول راههای آسفالتی	۹۱۰	ایران	۱
	۶۸۸	عربستان	۲
	۴۷۷	ترکیه	۳
	۴۳۰	مصر	۴

با توجه به موارد فوق کشور ایران با ۹۱۰ امتیاز در رتبه اول منطقه خاورمیانه قرار گرفته و به ترتیب کشور عربستان با ۶۸۸ امتیاز، ترکیه با ۴۷۷ امتیاز و مصر با ۴۳۰ امتیاز در رتبه‌های دوم تا چهارم قرار گرفته‌اند. دامنه امتیازات در بررسی این متغیرها متفاوت می‌باشد، ولی میزان بدهی خارجی و موازنه تجاری تأثیرگذاری زیادی بر مجموع امتیازات داشته است.

۵-۲-۲- عامل نظامی

در بررسی و مقایسه متغیرهای نظامی، به ۱۰ متغیر به شرح زیر توجه شده است:

- تعداد نیروی نظامی (به صورت سهم درصد نوشته شده است یعنی درصد تعداد نیروهای نظامی هر یک از کشورها نسبت به نیروهای کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، امتیاز محسوب شده است).
- بودجه دفاعی سالانه (سهم درصد، یعنی درصد بودجه دفاعی هر یک از کشورها نسبت به بودجه کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، امتیاز محسوب شده است).
- سهم بودجه دفاعی از تولید ناخالص داخلی (سهم درصد، یعنی درصد سهم بودجه هر یک از کشورها نسبت به بودجه کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، امتیاز محسوب شده است).
- سرانه بودجه دفاعی (به صورت سهم درصد، یعنی درصد سرانه بودجه دفاعی هر یک از کشورها نسبت به سرانه کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده امتیاز این

قسمت قلمداد شده است).

- تعداد هواپیماهای جنگی (به صورت سهم درصد، یعنی درصد هواپیماهای هر یک از کشورها نسبت به هواپیماهای کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، به عنوان امتیاز این قسمت منظور شده است).
  - تعداد بالگردها (سهم درصد، یعنی درصد بالگردهای هر یک از کشورها نسبت به مجموع بالگردهای چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، امتیاز محسوب شده است).
  - تعداد شناورهای رزمی (سهم درصد، یعنی درصد شناورهای هر یک از کشورها نسبت به شناورهای کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، امتیاز محسوب شده است).
  - نسبت تعداد نیروهای مسلح به جمعیت (سهم درصد، یعنی درصد نسبت تعداد نیروهای هر یک از کشورها به نسبت تعداد نیروهای کل چهار کشور مشخص و به عنوان امتیاز محسوب شده است).
  - سلاحهای استراتژیک (برای سلاحهای اتمی ۵۰ امتیاز، برای موشکهای دوربرد به ازای هر ۵۰۰ کیلومتر برد، ۱۰ امتیاز، برای سلاحهای میکربی و شیمیایی ۱۰ امتیاز)
  - تجربه جنگی (هر قرن سابقه ارتشداري ۲ امتیاز، اداره جنگ گسترده در نیم قرن اخیر، هر عملیات ۱۰ امتیاز).
- کشورهای برتر خاور میانه براساس عامل نظامی در جدول ۳ رتبه‌بندی شده‌اند.

جدول ۳ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه براساس عامل نظامی

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
تعداد نیروی نظامی، بودجه دفاعی سالانه، سهم بودجه دفاعی از تولید ناخالص داخلی، سرانه بودجه دفاعی، تعداد هواپیماهای جنگی، تعداد بالگرد، تعداد شناورهای رزمی، نسبت تعداد نیروی مسلح به کل جمعیت، سلاح‌های استراتژیک و تجربه جنگی	۶۱۴/۵۱	ایران	۱
	۲۹۳/۵۲	ترکیه	۲
	۲۳۷/۵۷	عربستان	۳
	۲۲۰/۳۹	مصر	۴

با در نظر داشتن مقادیر نسبی و مطلق متغیرهای فوق، کشور ایران با ۶۱۴/۵۱ امتیاز رتبه نخست و کشورهای ترکیه با ۲۹۳/۵۲ امتیاز، عربستان با ۲۳۷/۵۷ امتیاز و مصر با ۲۲۰/۳۹ امتیاز در رتبه‌های دوم تا چهارم واقع شده‌اند. دامنه تغییرات در متغیرهای نظامی بین کشور اول با سایرین زیاد می‌باشد.

۵-۲-۳- عامل فرهنگی

در بررسی و مقایسه متغیرهای فرهنگی، به ۶ متغیر زیر توجه شده است:

- جهانگردی (تعداد جهانگردانی که در یک سال وارد کشورها شده‌اند. به ازای هر ۱۰۰۰۰۰۰ جهانگرد یک امتیاز).
  - تعداد روزنامه‌ها (منظور تعداد عناوین روزنامه‌های منتشر شده است نه شمارگان آنها و به ازای هر عنوان ۱ امتیاز) منظور شده است.
  - سرانه روزنامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت.
  - کاربران اینترنت (به ازای هر یک میلیون کاربر، ۱ امتیاز).
  - سرانه تلفن همراه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت.
  - سرانه تلفن ثابت به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت.
- حاصل بررسی و مقایسه متغیرهای فرهنگی در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه بر اساس عامل فرهنگی

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
جهانگردی، تعداد عناوین روزنامه‌ها، سرانه روزنامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر، کاربران اینترنت، سرانه تلفن همراه و سرانه تلفن ثابت	۱۵۰/۷۶	ترکیه	۱
	۱۴۵/۸۵	ایران	۲
	۱۲۳/۷۷	عربستان	۳
	۸۰/۵۸	مصر	۴

محاسبه امتیازهای تمامی متغیرهای فرهنگی به سهم درصد می‌باشد، یعنی درصد مقادیر هر یک از کشورها نسبت به کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده، امتیاز محسوب

شده است. با توجه به نوع متغیرها از دو نوع محاسبه نسبی و مطلق در امتیازبندی استفاده شده است. بر اساس این امتیازبندی، ترکیه با ۱۵۰/۷۶ امتیاز رتبه اول و ایران با ۱۴۵/۸۵ امتیاز رتبه دوم منطقه را به خود اختصاص داده است و کشورهای عربستان با ۱۲۳/۷۷ امتیاز و مصر با ۸۰/۵۸ امتیاز در مقام سوم و چهارم قرار گرفته‌اند. دامنه امتیازات در بررسی متغیرهای فرهنگی زیاد می‌باشد.

۵-۲-۴- عامل سرزمینی

در بررسی و مقایسه متغیرهای سرزمینی، به ۷ متغیر به شرح زیر توجه شده است:

- مساحت (به صورت سهم درصد محاسبه شده است؛ یعنی درصد مساحت هر یک از کشورها نسبت به مساحت کل چهار کشور مشخص و امتیاز داده شده است).
- تراکم جمعیت به اراضی قابل کشت (سهم درصد از کل چهار کشور، بین صفر تا ۰/۵ درصد معادل پنج امتیاز، از ۰/۵ تا ۱ درصد معادل ۴/۵ امتیاز، ... از ۱ تا ۱/۵ درصد، ۴ امتیاز، ... از ۴/۵ تا ۵ درصد معادل نیم امتیاز و بیش از ۵ درصد بدون امتیاز).
- میزان بارندگی سالیانه (سهم درصد، یعنی درصد میزان بارندگی هر یک از کشورها نسبت به میزان بارندگی کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده به عنوان امتیاز این بخش منظور شده است).
- پوشش گیاهی (سهم درصد، یعنی درصد پوشش گیاهی هر یک از کشورها نسبت به پوشش گیاهی چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده امتیاز محسوب شده است).
- شکل سرزمین (کشورهای جمع‌وجور و محیطی ۱۰ امتیاز، کشورهای جمع‌وجور یا فشرده ۸ امتیاز، کشورهای طویل ۵ امتیاز، کشورهای دنباله‌دار ۳ امتیاز و کشورهای ۲ تکه، ۲ امتیاز).
- موقعیت نسبی (به هر کدام از عوامل مانند دارا بودن سواحل طولانی، مجاورت با تنگه‌های بین‌المللی، تعدد همسایگان، ویژگی محیطی و موقعیت ترانزیتی ۲ امتیاز و در مجموع ۱۰ امتیاز تعلق می‌گیرد).
- تراکم نسبی جمعیت (سهم درصد از کل چهار کشور، بدین صورت که بین صفر تا ۰/۵ درصد معادل ۸/۵ امتیاز، از ۰/۵ تا ۱ درصد معادل ۸ امتیاز، ... از ۸ تا ۸/۵ درصد

معادل ۰/۵ امتیاز و بیش از ۸/۵ درصد بدون امتیاز).
در جدول ۵، جمع امتیازات داده شده به چهار کشور مذکور براساس متغیرهای عامل سرزمینی آمده است.

جدول ۵ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه بر اساس عامل سرزمینی

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
مساحت، تراکم جمعیت به اراضی قابل کشت، میزان بارندگی سالانه، پوشش گیاهی، شکل سرزمین، موقعیت نسبی و تراکم نسبی جمعیت	۱۲۴/۹۹	ترکیه	۱
	۱۲۱/۸۷	ایران	۲
	۶۳/۴۵	عربستان	۳
	۴۵/۱۸	مصر	۴

با در نظر داشتن مقادیر نسبی و مطلق متغیرهای فوق، کشور ترکیه با ۱۲۴/۹۹ امتیاز رتبه نخست و کشورهای ایران، عربستان و مصر به ترتیب با ۱۲۱/۸۷ امتیاز، ۶۳/۴۵ امتیاز و ۴۵/۱۸ امتیاز رتبه‌های دوم تا چهارم را به خود اختصاص داده‌اند. دامنه امتیازات در متغیرهای سرزمینی خیلی زیاد نیست به طوری که امتیاز کشور اول ۱۲۴/۹۹ و امتیاز کشور چهارم ۴۵/۱۸ می‌باشد. ایران نسبت به کشور اول اختلاف جزئی دارد، یعنی ۳/۱۲ امتیاز و با کشور سوم، دارای تفاوت ۵۸/۴۲ امتیاز می‌باشد.

۵-۲-۵- عامل سیاسی - حکومتی

در بررسی و مقایسه متغیرهای سیاسی - حکومتی، به متغیرهای زیر توجه شده است:

- نسبت جمعیت پایتخت به کل جمعیت کشور (سهم درصد، یعنی درصد جمعیت پایتخت هر کشور نسبت به مجموع درصدهای جمعیت پایتخت‌های چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده به عنوان امتیاز این متغیر محسوب شده است).
- تعداد پناهندگان از کشورهای دیگر به کشور موردنظر (سهم درصد، یعنی درصد مقادیر هر یک از کشورها نسبت به چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده امتیاز محسوب شده است).

- تعداد کودتاها (هر کودتا در هر کشور، ۱ امتیاز معکوس حساب شده است؛ بدین صورت که بدون کودتا ۷ امتیاز، ۱ کودتا ۶ امتیاز، ..... و هفت کودتا صفر امتیاز می‌باشد).
- تعداد انتخابات (برای هر انتخابات در هر کشور ۱ امتیاز، ۱۳ انتخابات ۱۳ امتیاز، ۱۲ انتخابات ۱۲ امتیاز، ..... و ۱ انتخابات ۱ امتیاز)
نتیجه مقایسه کشورها و امتیازدهی به آنها بر مبنای متغیرهای فوق‌الذکر در جدول ۶ مشخص است.

جدول ۶ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه بر اساس عامل سیاسی-حکومتی

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
نسبت جمعیت پایتخت به کل جمعیت کشور	۱۲۲/۵۲	ایران	۱
تعداد پناهندگان از کشورهای دیگر	۶۹/۱۵	عربستان	۲
تعداد کودتاها	۴۷/۳۹	مصر	۳
تعداد انتخابات	۳۹/۹۵	ترکیه	۴

در بررسی متغیرهای حکومتی نیز از دو نوع محاسبه نسبی و مطلق در امتیازبندی استفاده شده است. دامنه امتیازات در متغیرهای سیاسی-حکومتی بین سه کشور عربستان، مصر و ترکیه کم ولی بین این کشورها با ایران تقریباً زیاد می‌باشد به طوری که کشور ایران با مجموع ۱۲۲/۵۲ امتیاز در رتبه نخست و کشورهای عربستان، مصر و ترکیه به ترتیب، با ۶۹/۱۵ امتیاز، ۴۷/۳۹ و ۳۹/۹۵ امتیاز در رتبه‌های دوم تا چهارم قرار گرفته‌اند.

۵-۲-۶- عامل اجتماعی

- در بررسی و مقایسه متغیرهای اجتماعی، به هشت متغیر به شرح زیر توجه شده است:
- تعداد جمعیت (به صورت سهم درصد محاسبه شده، یعنی درصد جمعیت هر یک از کشورها نسبت به جمعیت چهار کشور مشخص و این عدد، به عنوان امتیاز محسوب شده است).

- امید به زندگی (به صورت سهم درصد محاسبه شده، یعنی درصد امید به زندگی هر یک از کشورها نسبت به مجموع درصدهای امید به زندگی کل چهار کشور مشخص و عدد آن به عنوان امتیاز محسوب شده است).
  - مرگ و میر به هنگام تولد در هزار نفر (سهم درصد، یعنی درصد مرگ و میر هر یک از کشورها نسبت به مجموع درصدهای کل چهار کشور مشخص می‌گردد. بین صفر تا ۰/۵ درصد ۳ امتیاز، ۰/۵ تا ۱ درصد ۲ امتیاز ... و ۲/۵ تا ۳ درصد ۰/۵ امتیاز محسوب شده است).
  - نرخ سواد افراد ۱۵ سال به بالا (سهم درصد، یعنی درصد باسوادان هر یک از کشورها نسبت به باسوادان کل چهار کشور مشخص و عدد به دست آمده امتیاز محسوب شده است).
  - نرخ ابتلا به ایدز (سهم درصد، یعنی درصد مبتلایان هر یک از کشورها نسبت به مبتلایان چهار کشور مشخص و این عدد به عنوان امتیاز منفی برای کشور لحاظ شده است. بدین صورت که کشورهای بدون ابتلا، بدون امتیاز، از صفر تا ۰/۵ درصد، ۰/۵- امتیاز، از ۰/۵ تا ۱ درصد، ۱- امتیاز، از ۱ تا ۱/۵ درصد، ۱/۵- امتیاز و ... و از ۱۰ تا ۱۰/۵ درصد، ۱۰/۵- امتیاز).
  - درصد افراد زیر خط فقر (سهم درصد، یعنی درصد هر یک از کشورها نسبت به کل چهار کشور مشخص و به طور معکوس محاسبه شده است. کشورهای دارای صفر تا ۰/۵ درصد، ۳/۵ امتیاز، ۰/۵ تا ۱ درصد، ۳ امتیاز، ... و بین ۳ تا ۳/۵ درصد، ۰/۵ امتیاز).
  - نسبت دینی (نسبت بیش از ۲، ۲/۵ امتیاز، ۱/۷۵ تا ۲، ۲ امتیاز، ۱/۵ تا ۱/۷۵، ۱/۵ امتیاز، و ... و نسبت ۱ بدون امتیاز حساب شده است).
  - نسبت قومی و نژادی (نسبت بیش از ۲، ۲/۵ امتیاز، ۱/۷۵ تا ۲، ۲ امتیاز، ۱/۵ تا ۱/۷۵، ۱/۵ امتیاز، ... و نسبت ۱، بدون امتیاز لحاظ شده است).
- حاصل مقایسه کشورها براساس متغیرهای اجتماعی در جدول ۷ آمده است.

جدول ۷ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه بر اساس عامل اجتماعی

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
تعداد جمعیت، امید به زندگی، مرگ و میر در بدو تولد، نرخ باسوادی، نرخ ابتلا به ایدز، درصد افراد زیرخط فقر، نسبت دینی و نسبت قومی و نژادی	۹۰/۰۱	مصر	۱
	۸۹/۴۲	ترکیه	۲
	۸۶/۳۸	ایران	۳
	۷۳/۱۶	عربستان	۴

همان گونه که مشاهده می‌گردد دامنه تغییرات در عامل اجتماعی کم است، به طوری که نوسان امتیازات، ۱۷ واحد می‌باشد. با در نظر داشتن مقادیر نسبی و مطلق متغیرهای فوق، کشور مصر با ۹۰/۰۱ امتیاز در صدر و کشورهای ترکیه با ۸۹/۴۲، امتیاز و ایران با ۸۶/۳۸ امتیاز و عربستان با ۷۳/۱۶ امتیاز در رتبه‌های دوم تا چهارم قرار گرفته‌اند.

۵-۲-۷- عامل علمی و فناورانه

در بررسی و مقایسه متغیرهای علمی و فناورانه مؤثر بر تعیین قدرت ملی کشورها، متغیرهایی به شرح زیر در نظر گرفته شده و امتیازات آنها محاسبه شده است:

- تعداد دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی (به صورت سهم درصد محاسبه شده است، یعنی درصد دانشگاههای هر یک از کشورها نسبت به مجموع دانشگاههای چهار کشور مشخص و به عنوان امتیاز این متغیر محسوب شده است).
- تعداد اساتید (سهم درصد، یعنی درصد اساتید هر یک از کشورها نسبت به مجموع اساتید چهار کشور مشخص و این عدد، به عنوان امتیاز محسوب شده است).
- تعداد دانشجویان (سهم درصد، یعنی درصد دانشجویان هر یک از کشورها نسبت به مجموع دانشجویان چهار کشور مشخص و عدد مزبور، امتیاز محسوب شده است).
- نسبت دانش‌آموزان به جمعیت (سهم درصد، یعنی درصد دانش‌آموزان هر یک از کشورها نسبت به مجموع دانش‌آموزان چهار کشور مشخص و این عدد به‌عنوان امتیاز، محسوب شده است).
- تعداد مجله‌های علمی (سهم درصد، یعنی درصد مجله‌های علمی هر یک از کشورها

نسبت به مجموع مجله‌های علمی چهار کشور مشخص و این عدد به عنوان امتیاز، محسوب شده است).
در جدول ۸، نتیجه مقایسه این چهار کشور براساس متغیرهای علمی - فناورانه آمده است.

جدول ۸ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه براساس عامل علمی - فناورانه

متغیرهای مورد بررسی	امتیاز	نام کشور	ردیف
تعداد دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی،	۲۴۵/۱۱	ایران	۱
تعداد اساتید،	۱۶۲/۵۳	ترکیه	۲
تعداد دانشجویان،	۵۶/۴۶	مصر	۳
نسبت دانش آموزان به جمعیت کل کشور و تعداد مجله‌های علمی	۳۵/۰۱	عربستان	۴

با در نظر داشتن مقادیر نسبی و مطلق متغیرهای فوق، کشور ایران با ۲۴۵/۱ امتیاز رتبه نخست، کشور ترکیه با ۱۶۲/۵۳ امتیاز رتبه دوم، مصر با ۵۶/۴۶ امتیاز رتبه سوم و عربستان با ۳۵/۰۱ امتیاز رتبه چهارم را به خود اختصاص داده‌اند. به طوری که مشاهده می‌گردد دامنه امتیازات در متغیرهای علمی و فناورانه بسیار شدید می‌باشد و امتیاز کشور اول بیش از هفت برابر امتیاز کشوری است که در رتبه چهارم جای گرفته است.

۶- رتبه‌بندی کشورهای منطقه خاورمیانه

یافته‌های این پژوهش براساس مدل فوکس نشان می‌دهد که در مرحله اول تحقیق، کشورهای ایران، ترکیه، عربستان و مصر به ترتیب در رتبه‌های اول، دوم، سوم و چهارم قدرت منطقه جای دارند و در مراتب بعدی کشورهای فلسطین اشغالی، امارات عربی متحده، عراق، کویت، سوریه، یمن، عمان، قطر، لبنان، اردن و بحرین قرار گرفته‌اند. بنابراین در مرحله اول تحقیق، کشور ایران با بیشترین امتیاز به عنوان قدرت منطقه‌ای خاورمیانه معرفی شده است. جدول ۹ رتبه‌بندی ۱۵ کشور منطقه را بر اساس قدرت ملی که از مجموع امتیازات فرمول فوکس به دست آمده است، نشان می‌دهد.

جدول ۹ بررسی و رتبه‌بندی کشورها براساس مدل فوکس

ردیف	نام کشور	جمعیت (میلیون نفر)	GDP (میلیارد دلار)	قدرت ملی (NP)
۱	ایران	۷۰	۸۵۳	$۵۱/۹۰۰/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۲	ترکیه	۷۱	۶۶۸	$۲۵/۱۰۰/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۳	عربستان سعودی	۲۸	۵۷۲	$۹/۹۰۰/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۴	مصر	۸۰	۴۲۲	$۷/۲۱۰/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۵	فلسطین اشغالی	۶	۱۸۵	$۱۵۵/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۶	امارات متحده عربی	۴	۱۴۶	$۶۲/۰۰۲ \times ۱۰^{۳۲}$
۷	عراق	۲۷	۱۰۰	$۵۲/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۸	کویت	۲	۱۳۹	$۳۸/۰۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۹	سوریه	۱۹	۸۳	$۲۴/۹۰۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۱۰	یمن	۲۲	۵۳	$۶/۹۸۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۱۱	عمان	۳	۶۱	$۳/۹۳۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۱۲	قطر	۰/۹	۵۸	$۱/۸۵۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۱۳	لبنان	۴	۴۱	$۱/۳۸۰ \times ۱۰^{۳۲}$
۱۴	اردن	۶	۲۸	۵۳۸×۱۰^{۳۲}
۱۵	بحرین	۰/۷	۲۵	۱۳۱×۱۰^{۳۲}

در مرحله دوم پژوهش، امتیازات چهار قدرت برتر منطقه یعنی کشورهای ایران، ترکیه، عربستان و مصر با استفاده از جدول عوامل هفتگانه به صورت دقیقتری محاسبه شده است. یافته‌های تحقیق در این مرحله، ضمن تأیید صحت یافته‌های مدل فوکس، نشان می‌دهد که کشور ایران با ۲۲۴۶/۲۴ امتیاز از مجموع عوامل اقتصادی، نظامی، فرهنگی، سرزمینی، حکومتی، اجتماعی و علمی و فناورانه، بالاترین میزان قدرت ملی را در میان چهار کشور منطقه دارا می‌باشد. این کشور در عوامل اقتصادی، نظامی، حکومتی و علمی و فناورانه، رتبه اول، در عوامل سرزمینی و فرهنگی رتبه دوم و در عامل اجتماعی رتبه سوم را به خود اختصاص داده است. کشور ترکیه با مجموع ۱۳۳۸/۱۷ امتیاز، رتبه دوم را در سطح منطقه به خود اختصاص داده است. این کشور در عوامل سرزمینی و فرهنگی رتبه اول، در عوامل نظامی، اجتماعی و علمی و فناورانه رتبه دوم و در عوامل اقتصادی و سیاسی - حکومتی به ترتیب رتبه‌های سوم و چهارم را در سطح منطقه خاورمیانه دارد.

اگرچه کشور مصر دارای موقعیت ویژه جغرافیایی و فرهنگ و تمدن باستانی بوده و از این حیث می‌توان انتظار داشت که این کشور در مراتب قدرت از ترکیه بالاتر باشد، اما از آنجا که در تحقیق حاضر به عوامل و متغیرهایی پرداخته شده که در سطح چهار کشور مشترکند، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که مصر با مجموع ۹۷۰/۰۱ امتیاز، در رتبه چهارم قدرت در سطح منطقه قرار دارد. این کشور در عامل اجتماعی رتبه اول و در سایر عوامل رتبه سوم و چهارم را به خود اختصاص داده است. عربستان با مجموع ۱۲۹۰/۱۱ امتیاز در رده سوم قدرت منطقه قرار گرفته است، به طوری که در عوامل اقتصادی و حکومتی رتبه دوم، از نظر نظامی، فرهنگی و سرزمینی رتبه سوم و در عوامل اجتماعی و علمی و فناوریانه رتبه چهارم را از آن خود کرده است. جدول ۱۰ رتبه‌بندی ۴ کشور منطقه خاورمیانه را براساس قدرت ملی که از مجموع امتیازات عوامل هفتگانه به دست آمده است، نشان می‌دهد.

جدول ۱۰ رتبه‌بندی کشورهای برتر خاورمیانه براساس عوامل هفتگانه قدرت ملی

رتبه	نام کشور	جمع امتیازات	عوامل اقتصادی	عوامل نظامی	عوامل فرهنگی	عوامل سرزمینی	عوامل حکومتی	عوامل اجتماعی	عوامل علمی
۱	ایران	۲۲۴۶/۲۴	۹۱۰	۶۱۴/۵۱	۱۴۵/۸۵	۱۲۱/۸۷	۱۲۲/۵۲	۸۶/۳۸	۲۴۵/۱۱
۲	ترکیه	۱۳۳۸/۱۷	۴۷۷	۲۹۳/۵۲	۱۵۰/۷۶	۱۲۴/۹۹	۳۹/۹۵	۸۹/۴۲	۱۶۲/۵۲
۳	عربستان	۱۲۹۰/۱۱	۶۸۸	۲۳۷/۵۷	۱۲۳/۷۷	۶۳/۴۵	۶۹/۱۵	۷۳/۱۶	۳۵/۰۱
۴	مصر	۹۷۰/۰۱	۴۳۰	۲۲۰/۳۹	۸۰/۵۸	۴۵/۱۸	۴۷/۳۹	۹۰/۰۱	۵۶/۴۶

منطقه خاورمیانه را می‌توان به‌عنوان یک منطقه ژئواستراتژیک در معادلات جهانی محسوب کرد. این منطقه ژئواستراتژیک، درون خود دو حوزه ژئوپلیتیکی حساس را جای داده است که عبارتند از حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس و حوزه ژئوپلیتیک مدیترانه. حوزه ژئوپلیتیک اول جزء یکی از حساسترین مناطق جهان است. نبض انرژی جهانی - حداقل تا نیمه‌های قرن ۲۱ - در این منطقه می‌زند [۲۱، ص ۱۴۹].

براساس مدل فوکس، توزیع جغرافیایی قدرتهای درجه اول در این دو حوزه متناسب

بوده و نشان می‌دهد که قدرت درجه اول حوزه خلیج فارس کشور ایران و قدرت درجه اول حوزه مدیترانه، کشور ترکیه است. سطوح قدرت در این دو منطقه حساس در شکل‌های ۱ و ۲ نشان داده شده است.

شکل ۱ هرم سطوح قدرت در حوزه خلیج فارس براساس مدل فوکس

شکل ۲ هرم سطوح قدرت در حوزه مدیترانه براساس مدل فوکس

در مجموع با توجه به امتیازات ۱۵ کشور منطقه خاورمیانه، براساس مدل فوکس می‌توان گفت که در این منطقه حساس قدرت درجه اول کشور ایران و قدرتهای درجه دوم و سوم به ترتیب کشورهای ترکیه و عربستان می‌باشند و سایر کشورها نیز در رتبه‌های چهارم تا پانزدهم قرار دارند. ارزیابی چهار کشور شاخص منطقه با عوامل هفتگانه قدرت ملی کشورها نیز همین نتیجه را نشان می‌دهد. در سطوح بالای هرم قدرت منطقه، به علت اختلاف دامنه امتیازات، هموزنی مشاهده نمی‌شود. این ویژگی - در صورتی که دخالت قدرتهای فرمانفرمانی را به سود یا زیان برخی اعضا نادیده بگیریم - باعث می‌گردد که به صورت طبیعی، منطقه دارای یک نظام قدرت منطقه‌ای فعال و فاقد گسیختگی باشد.

۷- نتیجه‌گیری

ساختار نظام منطقه‌ای در منطقه ژئواستراتژیک خاورمیانه از ساختار جغرافیایی مربوط به آن تأثیر گرفته است. بر این اساس در هر دو حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس و دریای مدیترانه که از کالبد و ساختار منسجم جغرافیایی برخوردارند، نظام منطقه‌ای یکپارچه وجود دارد.

این پژوهش در دو مرحله به انجام رسید. در مرحله اول براساس مدل فوکس، به پانزده کشور منطقه با توجه به میزان جمعیت و تولید ناخالص داخلی (GDP) امتیاز داده شد. در مرحله دوم، چهار کشور ایران، ترکیه، عربستان و مصر که دارای بالاترین امتیاز بودند، ارزیابی و سنجش دقیقتری شدند. با بررسی، محاسبه و مقایسه ۴۸ متغیر در قالب عوامل هفتگانه اقتصادی، نظامی، فرهنگی، سرزمینی، حکومتی، اجتماعی، علمی و فناورانه مؤثر بر تشکیل و تعیین میزان قدرت ملی کشورها - که قابل کمی شدن بودند - کشورهای برتر منطقه بر مبنای وزن ژئوپلیتیکی و به تبع آن میزان قدرت ملی رتبه‌بندی شد. بر اساس این بررسی، در منطقه ژئواستراتژیک خاورمیانه، سطوح قدرت به شرح ذیل است:

- در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس، کشور ایران به‌عنوان قدرت درجه اول و کشورهای عربستان سعودی، امارات متحده عربی، عراق، کویت، عمان، قطر و بحرین به‌ترتیب در جایگاههای بعدی سطوح قدرت، قرار دارند.
- در حوزه ژئوپلیتیک مدیترانه، کشور ترکیه در رأس هرم قدرت و کشورهای مصر، فلسطین اشغالی، سوریه، یمن، لبنان و اردن در سطوح پایینتر جای می‌گیرند.

به‌طور کلی و با توجه به بزرگی نوسان دامنه امتیازات در بررسی عوامل هفتگانه قدرت ملی کشورها، می‌توان گفت که در منطقه خاورمیانه، الگوی تک‌قدرتی در ساختار قدرت منطقه‌ای با محوریت کشور ایران مشهود است. کشورهای ترکیه، عربستان و مصر در سطوح بعدی هرم قدرت منطقه جای دارند. در سطوح بعدی قدرت، به‌ترتیب، کشورهای فلسطین اشغالی، امارات متحده عربی، عراق، کویت، سوریه، یمن، عمان، قطر، لبنان، اردن و بحرین به ایفای نقش می‌پردازند. از مجموع یافته‌های فوق چنین نتیجه‌گیری می‌شود که برای حل و فصل مسائل خاورمیانه، اقدام و مشارکت دو قدرت ترکیه و عربستان در کنار ایران الزامی بوده و حذف یکی از این دو قدرت، به ناکامی در حل و فصل امور منطقه منجر می‌شود. ضمن این که سایر کشورهای منطقه هم در جایگاهی نیستند که بتوانند خلأ ناشی از عدم حضور این دو قدرت را جبران کنند.

با توجه به قرار گرفتن ایران در جرگه کشورهای منطقه ژئواستراتژیک خاورمیانه و تهدیدات نظامی، سیاسی، اقتصادی و ... موجود علیه آن - که به‌وسیله یک قدرت فرامنطقه‌ای اعمال می‌گردد - لزوم سیاستگذاری و تدوین استراتژی درخصوص شفافسازی تعاملات و ایجاد و بسط روابط با کشورهای منطقه ضروری است. در این راستا، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با توجه به رتبه‌بندی انجام گرفته در تحقیق حاضر، وزن ژئوپلیتیکی و قدرت ملی خود را مدنظر قرار داده و جایگاه واقعی خود را بشناسد تا از این طریق، برآوردی واقعی از تهدیدات و فرصت‌های موجود داشته باشد و بتواند از عوامل قدرت خود در جلب کشورهای منطقه یا بازداشتن آنها از همکاری با دشمنان استفاده صحیح به عمل آورد. به طور مشخص و در مقیاس منطقه‌ای پیشنهادهای این تحقیق عبارتند از:

- در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس، با نزدیک شدن به کشورهای منطقه و بسط روابط با آنها، اقدام به عقد پیمانهای سیاسی، اقتصادی و دفاعی گردد و در این زمینه از مشترکات فرهنگی، اجتماعی و پیشینه تاریخی کمک گرفته شود. جلب نظر عربستان - به عنوان یک قدرت برتر عربی - در این خصوص، بسیار سودمند است.
- در حوزه ژئوپلیتیک مدیترانه با نزدیک شدن به کشورهای این منطقه، از عقد قراردادهای استراتژیک این کشورها با همپیمانان قدرتمند فرامنطقه‌ای جلوگیری به عمل آید و در جهت تضعیف پیمانهای موجود با اسرائیل اقداماتی انجام گیرد.

- جمهوری اسلامی ایران باید از بر هم خوردن ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در خاورمیانه بازدارد کرده، همواره در جهت ارتقای قدرت ملی خویش، بکوشد و از تمامی مؤلفه‌های برتری‌ساز قدرت ملی در راستای ایجاد بازدارندگی و همراه کردن کشورهای منطقه با خود، بهره‌برداری کند. در این راستا، حرکت پرشتاب در مسیر تحقق سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، به‌منظور حفظ و افزایش قدرت ملی ج.ا.ا. به‌عنوان راهکاری اجرایی پیشنهاد می‌گردد.
- همچنین رتبه‌بندی کشورهای سایر حوزه‌های پیرامونی ایران (حوزه خزر، قفقاز، آسیای میانه و ...) در قالب تحقیق حاضر، برای استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد می‌شود.

۸- منابع

- [1] Kugler R.; Globalization and national security: New directions for u.s defense strategy; national defence university, U.S.A, 2004.
- [2] Taylor, P.; Political geography; U.K. Lonyman, 1993.
- [۳] افشردی، م. ح؛ ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: دانشکده فرماندهی و ستاد، ۱۳۸۱.
- [۴] حافظ‌نیا، م. ر؛ اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چ ۱، نشر آستان قدس رضوی، ۱۳۸۵.
- [۵] مرادیان، م؛ تهدیدات بالقوه ترکیه علیه جمهوری اسلامی ایران (جزوه منتشر نشده)؛ تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۴.
- [۶] اعظمی، ه؛ ساختار نظام قدرت منطقه‌ای در آفریقا؛ فصلنامه تحقیقات جغرافیایی؛ تهران، س ۱۹، ش ۴، زمستان ۱۳۸۳.
- [۷] زرقانی، س. م؛ طراحی مدل سنجش قدرت ملی کشورها؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، تهران، س ۲، ش ۲، ۱۳۸۵.
- [۸] تهامی، س. م؛ امنیت ملی، داکترین و سیاستهای دفاعی و امنیتی؛ ج ۱، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۲.

- [۹] کالینز، جی. ام؛ استراتژی بزرگ (اصول و رویه‌ها)؛ ترجمه: کورش بایندر، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۷۰.
- [۱۰] کاظمی، ع. ا.؛ روابط بین‌الملل در تئوری و عمل؛ تهران: نشر قومس، ۱۳۷۳.
- [۱۱] تهامی، س. م.؛ داکترین و سیاستهای دفاعی، امنیتی؛ تهران: دانشگاه علوم استراتژیک ارتش جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴.
- [۱۲] محمودنژاد، م.؛ شناخت تهدیدات امنیتی؛ تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۱.
- [۱۳] حافظنیا، م. ر.؛ مبانی مطالعات سیاسی، اجتماعی؛ تهران: سازمان مدارس و حوزه‌های علمی خارج از کشور، ۱۳۷۹.
- [۱۴] عامری، ه.؛ اصول و روابط بین‌الملل؛ چ. ۳، انتشارات نقش جهان، ۱۳۷۳.
- [۱۵] سیف‌زاده، س. ح.؛ اصول و روابط بین‌الملل؛ چ. ۱، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۸.
- [۱۶] حافظنیا، م. ر.، کاویانی، م.؛ افقهای جدید در جغرافیای سیاسی؛ تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.

[17] Cohen, saul B; Geopolitics in the new world erea, In reordering the world U.S; Westview press; 1994.

[18] G:\New folder\ Wikipedya-Middle East\htm

- [۱۹] سلامی، ح.؛ ماهیت استراتژی نظامی (جزوه درسی مقطع دکتری)؛ تهران: دانشگاه دفاع ملی، ۱۳۸۳.

[20] <http://www.iran.kulturevi.com/farsi/maghalat/32-1htm-2007>

- [۲۱] مدنی، س. م.؛ تفاوتها و تعارضها در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس؛ مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ج ۲۰، ش ۱، ۱۳۸۵.

* اطلاعات، آمار و ارقام مربوط به سنجش عوامل هفتگانه قدرت ملی، از منابع زیر استخراج شده است:

1- <http://www.odci.gov/cia>, The world factbook, Updated on 20 March 2008.

[۱۱] فرج‌زاده اصل، م.، زرین، الف؛ "مدلسازی میزان عملکرد محصول گندم دیم با توجه به معیارهای اقلیم شناسی کشاورزی در استان آذربایجان غربی"، مدرس، د ۶، ش ۲، صص ۹۶-۷۷، ۱۳۸۱.

[۱۲] قائمی، ه.، مظفری، غ.، "تحلیل شرایط بارش در سطح نواحی دیم‌خیز (شرق کرمانشاه)"، پژوهش‌های جغرافیایی، ش ۴۲، صص ۱۱۹-۱۰۳، ۱۳۸۱.

[۱۳] عزیزی، ق.، یاراحمدی، د.، "بررسی پارامترهای اقلیمی و عملکرد گندم دیم با استفاده از مدل رگرسیونی (مطالعه موردی: دشت سیلاخور)"، پژوهش‌های جغرافیایی، ش ۴۴، صص ۲۹-۲۳، ۱۳۸۲.

علوم انسانی
مدرس

مجله علمی پژوهشی دانشکده علوم انسانی

علاقه‌مندان دریافت مجله مدرس علوم انسانی می‌توانند با تکمیل و ارسال برگه پیوست (یا تصویر آن)، به جمع مشترکان مجله بپیوندند. شایان ذکر است مجله مدرس در سه موضوع حقوق، مدیریت و جغرافیا به صورت ۶ شماره در سال منتشر خواهد شد.

راهنمای اشتراک

- حق اشتراک سالیانه سازمانها و مؤسسات (با احتساب هزینه ارسال) ۱۹۲۰۰۰ ریال؛
  - حق اشتراک سالیانه دانشجویان (با ارسال تصویر کارت دانشجویی) ۹۶۰۰۰ ریال؛
- لطفاً وجه مورد نظر را به حساب جاری شماره ۱۴۳۳۹۵۳۱۶ بانک تجارت شعبه دانشگاه تربیت مدرس به نام تمرکز درآمدهای دانشگاه تربیت مدرس - فصلنامه مدرس علوم انسانی (قابل پرداخت در تمام شعبه‌های بانک تجارت ایران) واریز و اصل رسید بانکی را به انضمام برگه تکمیل شده اشتراک به نشانی ذیل ارسال فرمایید:
- تهران - تقاطع بزرگراههای شهید چمران و آل احمد - دانشگاه تربیت مدرس، دفتر نشر آثار علمی دانشگاه واحد فروش کتاب - صندوق پستی ۱۱۱-۱۴۱۱۵
- تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹۶ - دورنگار ۸۲۸۸۳۰۳۲

برگه اشتراک مجله مدرس علوم انسانی

نام ..... نام خانوادگی .....

میزان تحصیلات ..... رشته و گرایش .....

شغل ..... نام مؤسسه .....

اشتراک از شماره ..... تا ..... تعداد مورد نیاز از هر شماره ..... نسخه

نشانی ..... کدپستی .....

صندوق پستی ..... شماره تلفن .....

تاریخ و امضا .....